

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEK

LOVAS BORBÁLA

Textológiai és értelmezésbeli kérdések Enyedi György magyar nyelvű munkáiban
A prédikációgyűjtemény

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Kállay Géza PhD, egyetemi tanár

Európai és Magyar Reneszánsz Doktori Program

A Doktori Program vezetője: Dr. Horváth Iván DSc, egyetemi tanár

A védési bizottság tagjai:

Dr. Kállay Géza PhD, egyetemi tanár, elnök

Dr. Balázs Mihály DSc, egyetemi tanár, opponens

Dr. Szelestei Nagy László DSc, egyetemi tanár, opponens

Dr. Bene Sándor CSc, titkár

Dr. Vásárhelyi Judit DSc, bizottsági tag

Dr. Simon József PhD, póttag

Dr. Szentpéteri Márton PhD, póttag

Témavezetők:

Dr. Horváth Iván DSc, egyetemi tanár

Dr. Kiss Farkas Gábor PhD, egyetemi adjunktus

Budapest, 2014

A dolgozat témája

Dolgozatomban Enyedi György prédikációinak szövegalkotási és szöveg hagyományozódási módjait vizsgálom. Alapvetően textológiai, szövegtörténeti és művelődéstörténeti szempontból mutatom be a prédikációgyűjteményt.

A textológiai elemzés és leírás fő kérdése a szövegtörténet és szövegleszármazás: a püspök életművén belüli kompiláció kérdésköre, a hagyományozódás során való megőrzés és alakítás problematikája, a 16. század végi és 17. századi erdélyi klerikus réteg műveltsége, az orális és írott hagyomány korpuszra gyakorolt befolyása.

Másodlagos célkitűzésem volt annak vizsgálata, milyen interpretációs eljárásokkal értelmezhető a 16–17. századi prédikációs irodalomban Enyedi prédikációinak anyaga, és miként alkalmazták a szövegeket időszakokban, különböző egyházszerkezeti és politikai helyzetekben.

A dolgozat első három fejezetében a szövegkorpuszt ismertetem, kiindulva a magyarországi prédikáció-kutatásból, ismertetve a prédikációgyűjtemény ideális struktúráját, összevetve ezt azzal, ami a kéziratos szöveg hagyományban megmaradt belőle. Itt ismertetem a prédikációgyűjtemény felépítését és szerkezetét (beszédszámozás, triacas-struktúra, centuria-struktúra), a beszédeket, a datálási lehetőségeket, a kódexeket, azok állapotát, tartalmát, használatát, a textusokat, a bibliai és egyéb idézeteket, utalva a szerző, valamint a másolók céljaira és a lehetséges befogadókra.

Az elemzett kódexek a 17. századból fennmaradt magyar nyelvű másolatok. A kötetek két csoportra oszthatók.

Az első csoportba azok a kódexek tartoznak, melyek triacasokat tartalmaznak:

- 2. *Kolozsvári Kódex* (1. triacas)
- 3. *Kolozsvári Kódex* (2. triacas)
- 4. *Kolozsvári Kódex* (2. triacas)
- *Sárospataki Kódex* (3. és 4. triacas)
- 5. *Kolozsvári Kódex* (6. triacas)
- 1. *Kolozsvári Kódex* (7. triacas)

A második csoportba azok a kódexek tartoznak, melyek válogatott beszédeket tartalmaznak:

- *Székykeresztúri Kódex* (a 2. triacasból 24 beszéd, a 6. triacasból 13 beszéd, a 7. triacasból 2 beszéd)
- *Marosvásárhelyi Kódex* (az 1. triacasból 4 beszéd, a 2. triacasból 3 beszéd, a 3. triacasból legalább 1 beszéd, a 4. triacasból 2 beszéd, valamint talán 1 beszéd, mely párhuzamos forrás hiánya miatt azonosítatlan)
- *Conciones vetustissimae* (20., 185., 188., 191. beszéd)
- *Gyalai Sámuel prédikációgyűjteménye* (43., 50., 100. beszéd)

A negyedik fejezetben példán mutatom be a szövegek értelmezésének lehetőségeit, a prédikációk történelemszemléletét középpontba állítva. Két, tematikusan összefüggő alfejezetben (*Zsidó-magyar sorspárhuzam*, *Jeruzsálem pusztulása*) szemléltetem, hogyan használja Enyedi a korpuszon átívelő témaként, identitásképző motívumokként az Isten és ember közötti szövetség egyes aspektusainak e korban kedvelt toposzait.

A *Melléklet* táblázatokkal és listákkal szemlélteti a fejezetekben elmondottakat, tartalmazza a kódexek keletkezésének időbeli táblázatát, szemlélteti a korpusz felépítését, bibliai textus- és egyéb hivatkozási listákat, az egyes kódexek tartalmának és felépítésének áttekintéseit, a 2. zsoltár fordításait, a 93. beszéd szövegét, az *Explicationes* 1598-as kiadásának emblémájához tartozó magyarázó illusztrációkat.

A probléma és a szakirodalom állása

A szövegkorpusz túlnyomó része feldolgozatlan. A 18. századig a beszédek hagyománya még elevenen élt – azóta azonban még a kutatás is elhanyagolta ezt a minden szempontból jelentős, magyar nyelvű korpuszt. Általában kimaradtak az egyház-és irodalomtörténetekből is. Több tényező is gátolta a komoly kutatásokat. Az első az, hogy a korpusz nehezen hozzáférhető, nagyrészt rendezetlen, és a címléírásoknál mélyebben nincs feltárva. A második a kéziratosságából adódó bonyolult szövegtörténeti hagyomány és a szövegek azonosításának nehézségei, olykor lehetetlensége. A harmadik az irodalomtörténeti szakirodalom lassan élénkülő érdeklődéséből adódó halmozott információhiány. A negyedik az unitárius

egyháznak egyháztörténeti korszakfelosztása, mely e periódust a szervezett keretek közt működő egyház előtti időszaknak tekinti és az általános prédikációtörténeti összefoglalásokba nem veszi bele.

Az első Enyedi életművét és prédikációit bemutató cikkek a 19. század végén jelentek meg a *Keresztény Magvető*-ben Jakab Elek és Kanyaró Ferenc tollából. A viszonylag csekély 20. századi tudományos érdeklődés a század végére fellendült. A gyűjteményről a legtöbbet azóta is Káldos János publikált, aki nem csak Enyedi életrajzát és műveinek bibliográfiáját adta ki, de ő és Balázs Mihály szerkesztették az egyetlen bővebb válogatáskötetet Enyedi műveiből.

A kutatás újdonsága, eredményei

Kutatásom kiindulópontja egy kétdimenziós háló, mely 213 szemet, Enyedi Györgynek tulajdonított beszédek tartalmaz. A hálószemeket csoportokra, triacokra osztották, melyek ideális esetben 33 beszédből álltak. A triacas rendszerre ráépült egy centuria rendszer is, ez ma töredékessége miatt nehezen értelmezhető. A háló a szöveghagyományozódások során sérült, egyrészt lyukak keletkeztek, ezek az elveszett, ma nem ismert beszédek, másrészt ott szélesedett ki, ahol egy-egy beszédből több változatot ismerünk. A már 1598-ban létező, ideálisnak tekinthető szövegegyüttes mind struktúrájában, mind tartalmi elemeiben sérült és formálódott, kényszerű folklorizálódás történt a másolások során.

I. A beszédek kapcsolati hálóját gyűjteményen belüli, különböző erősségű hivatkozások szilárdítják. Segítségükkel közelebb juthatunk egy viszonylag pontos strukturális rekonstrukcióhoz. A hivatkozásokat a következő csoportokban vizsgáltam: *emlékeztető funkciójú hivatkozások* (pontos előre- és hátrautalások, tartalmi utalások), *kollektív kereszthivatkozások*, *lokális kereszthivatkozások* (a prédikációgyűjteményben található kódexek közötti és kódexeken belüli hivatkozások). A hivatkozások nem minden esetben erősítették meg a strukturális hálót. Egyes esetekben épp arra szolgáltattak bizonyítékot, hogy egy-egy ránk maradt gyűjtemény szerkezete hibás.

II. A háló harmadik dimenziója mai tudásunk alapján lényegében nem létezik. Ez a szövegleszármazás alapján felállítható sztemma. A fennmaradt egyéni másolatoknak egymáshoz, forrásaikhoz és az összöveghez való viszonyát nem tudjuk rekonstruálni, bár az

adatok és összefüggések részlegesen gazdagíthatók, árnyalhatók. Egyes esetekben az összeolvasás során sikerült feltárnunk a források mögötti egyező összöveget (pl. 100. beszéd), másutt a másolók szerkesztő tevékenységét tártuk fel (pl. 2., 3., 4. *Kolozsvári Kódex*).

III. Az elemzés során két szövegréteg elkülönítésére teszünk kísérletet. Az egyik az Enyedi által alkotott, a másik a másolók által teremtett, hagyományozott, módosított szövegréteg. A gyűjtemény strukturális szöveghibáinak feltárásával közelebb jutunk ahhoz is, hogy felállítsuk a beszédgyűjteménynek a másolói-használói gyakorlatban kialakult tényleges, az ideálistól jócskán eltérő kapcsolati rendszerét. Az elemzés lépései: a beszédvariánsok vizsgálata, a szövegegyezések és -eltérések részletes katalogizálása és értelmezése. A következő témák kapcsán végzem el az említett elemzéseket:

1. Datálás. A beszédek elkészültének ideje és a gyűjteményben lévő sorrend nem egyezik. A szövegek részletes vizsgálata során felfedezett datálási fogódzók mind a keletkezés, mind a másolás körülményeinek árnyalásához hozzásegítenek. A dolgozat egyelőre felvázolja a datálási lehetőségeket, példákkal alátámasztva a különböző jellegű (politikai és társadalmi események, zsinatok, természeti csapások, egyházi ünnepek stb.) eseményekhez köthető beszédek elhelyezését az idővonalon, majd a dátumok viszonyát a beszédgyűjtemény szerkezetéhez. A másolók által használt datálások és ünnepjelölések egyes esetekben megerősítik, másokban bizonytalanná teszik a beszédgyűjtemény szerkezetét.
2. Korábbi és későbbi szövegszintek. A bizonyíthatóan a másolók által a prédikációkba illesztett szövegrészek feltérképezése segít az eredeti szöveg rekonstrukciójában. A disszertációban összegyűjtött adatok sokat elárulnak a korabeli használatról, a beszédek aktualizálásáról, vagy épp annak elmaradásáról.
3. Új beszédvariánsok. A kódexek feldolgozása közben talált új beszédvariánsok (a *Conciones vetustissimae* négy számozatlan és jelöletlen beszéde) elemzése során új, a prédikációgyűjtemény eredeti struktúráját fenntartani nem kívánó másolói stratégiát ismerünk meg.
4. Párhuzamos beszédek. A prédikációgyűjteményben feltárt párhuzamos (más szám alatt szereplő, de azonos tartalmú) beszédek (a 2. *Kolozsvári Kódex* 27., 28, 29, 30. beszédei és a *Sárospataki Kódex* 94., 95., 96., 98. beszédei) alapot szolgáltatnak szakirodalom által használt ideális struktúra újragondolására. Ezeknek az új adatoknak

a segítségével még inkább bizonyítható, hogy a ma első triacasként ismert egység nem szerepelt ilyen szám alatt a prédikációgyűjteményben.

5. Idézetek, hivatkozások. A prédikációkba illesztett idézetek és hivatkozott szövegek részletes vizsgálata által bővíthetjük az Enyedi által használt művek, könyvek listáját, valamint a másolók szerkesztési stratégiáiról alkothatunk részletesebb képet.

IV. A korpusz elemzésének új dimenzióit nyitja meg, valamint a korabeli kompilációs technikák elemzéséhez kínál értékes anyagot a prédikációk *Explicationesszel* való szövegpárhuzamosságainak feltárása. Vizsgálataim során eddig nem ismert párhuzamosságokat tártam fel a 2. zsoltárra írt 192, 193., 194. beszédben, valamint a Jn. 8, 56–58-at magyarázó 93. beszédben. Utóbbi két okból is kiemelkedően fontos szöveg. Egyrészt mert a töredékesen fennmaradt prédikáció most rekonstruálhatóvá válik, másrészt mert bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az *Explicationes*ben szereplő magyarázatokat a püspök mindennapi prédikációk során előadta, valamint, hogy párhuzamosan dolgozott a két szövegen. Információkkal szolgál emellett az *Explicationes*be jelöletlenül illesztett beszéd arról, hogy a kortársak, így a kötetet magyarra fordító Toroczkai Máté mennyire voltak tisztában ezekkel a szövegpárhuzamosságokkal.

V. A tematikus beszédek (zsidó-magyar párhuzam, Jeruzsálem pusztulása, fejedelmkép, társadalomkép) elemző ismertetései arra mutatnak példát, hogy az Enyedi-prédikációk szervesen beilleszthetők az irodalomtörténeti kutatások preferált témáinak vizsgált szövegei közé.

VI. A disszertáció újdonsága, hogy egy eddig szinte feltáratlan kéziratos szövegkorpuszt mutat be, bő szövegi példaanyaggal illusztrálva a dolgozatban elmondottakat.

VII. A terjedelmében és jellegében egyedülálló, csak kéziratok által hagyományozódó anyag információtörténeti szempontból is rengeteg kérdés felvetésére ad lehetőséget. A pozícióvesztés és marginalizálódás eredményeképpen kialakuló különleges kommunikációs feltételek között sokszorosított egyházi szövegek kultúrájának tanulmányozásában egyedülállóan értékesek Enyedi beszédei. A dolgozat általánosítható megállapításokat tesz írásbeliség és szóbeliség viszonyáról a teljes korpusz és az egyes kötetek vizsgálatakor

egyaránt (a szövegek minta-szerepe, a lejegyzés során a napi szóbeliségtől való eltávolodás, az olvasónak és a hallgatóságnak szóló, más-másfajta hivatkozási módok és szövegszerkesztési sajátosságok, a folklorizálódás jellege stb.).

VIII. A harmadik unitárius püspök prédikációgyűjteményének kritikai kiadásával régóta adós az irodalomkutatás. A kiadást részletes feltáró munka kell, hogy megelőzze. E munkának első lépése a disszertáció. A struktúra és annak hibái, a források, idézetek feltárása, a beszédeknek a korabeli hagyományba való beillesztése, az átírási szabályzat elkészítése megalapozza a készülő kritikai kiadás munkálatait.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK:

LOVAS Borbála, *Enyedi-prédikációk másolatai és azok kompilációs jegyei*, in *Kompiláció a régi magyarországi prédikációkban*, Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, MTA – PPKE, BILK, Budapest, 2014. (Megjelenés alatt.)

LOVAS Borbála, *Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában*, in *A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete. Konferenciakötet*. (Megjelenés alatt.)

LOVAS Borbála, *Non multa sed multum. Párhuzamos beszédek Enyedi György prédikációgyűjteményében*, Erdélyi Múzeum, 2013/1, 71–87.

LOVAS Borbála, *Erkölc és identitás. Pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban*, in *Identitás és kultúra a török hódoltságban. Konferenciakötet* (Esztergom, 2008. szeptember 18–20.), szerk. Ács Pál, Székely Júlia, Balassi Kiadó, Budapest, 2012, 299–310.